

PUSZTULÓ ÁRTÉRI RÉTEK AZ ORMÁNSÁGBAN

Dénes Andrea - Pálfai László

Összefoglalás

Az ormánsági ártéri rétek – ez volt „a táj parancsa” - századokon át az itt élők fő jövedelmét jelentették. A természetvédelmi szempontból is értékes, sokszor több mint 200 éve fenntartott rétek és fás legelők változásait követjük nyomon napjainkban történő megsemmisülésükig. A táj sokat változott, de „parancsa” ugyanaz. Hiányozni fognak.

Past had respected future, but present destroys it - Floodplain meadows in Ormánság (South Hungary): Floodplain meadows in Ormánság assured main income for its inhabitants for centuries – it was „the order of the land”. We follow changes of these meadows some them maintained for more than 200 years, until their annihilation in our days. Land changed much, but its order remains the same. We will miss them.

Bevezető

A 90-es évek elején még a legtöbb településen, legalább részben megtalálható volt a közös, községi legelő és több helyen botanikai és természetvédelmi szempontból értékes, védett réti fajokban gazdag kaszáló. Azóta – az állattartás szinte teljes megszűnésével – a rétek, legelők katasztrófájáról számolhatunk csak be. Jelen munka egy rövid összefoglaló, melyben megpróbáljuk végigkövetni az 1700-as évektől napjainkig - amikor a legtöbb rétről már múlt időben beszélhetünk – az ormánsági rétek legfontosabb jellemzőit és változásait. Választ keresve kialakulásuk körülményeire, idejére, felvillantva természeti értékeiket. Tesszük ezt abban a reményben is, hogy emlékeztessünk századokon keresztül tartó központi szerepükre és felhívjuk a figyelmet pótolhatatlanságukra a tájban éppúgy, mint a gazdálkodásban.

A Dráva menti táj egykor: legelőerdők, rétségek, „Jáz-rétek”

Az első dokumentumok: uradalmi javak összeírásai, birtokleírások, peres iratok, országos katonai felmérések térképei, és az ezeket is felhasználó, néprajzi és történelmi kutatások (HAAS 1845; VÁRADI 1897; KISS G. 1937, KISS (Z.) G. 1980, 1991; ROZS 1988) alapján már az 1700-as évek közepétől elég jól el lehet képzelni az akkori tájat és változásait. Felszíne rendkívül változatos csak „majdnem sík” – berkek, árkok tavak, gürük, völgyek szigetek tagolják – ahol „az egyes növényfélések” megjelenése csak métereken múlik. 97 m fölött jelennek meg az erdők „amelyekben a sűrű ősvadontól a huckasorok ligetes erdeiig sokféle változat található”, de „nincsen nagy kiterjedésű egynemű fából álló erdő”, ahogy ezt a térképekről gondolnánk. Az erdők annyira ligetesek, sok darabból állók, hogy egyes falvak, pl. „a kemsei, meg a kasszentmártoni erdő területét a facsoportok szórtsága miatt, a bizottság nem tudta megállapítani.”(KISS Z. G. 1991). A „ligetesség” a természeti adottságok mellett az ártéri haszonvételek, mindenekelőtt az állattartás: legeltetés, makkoltatás érdeke és következménye. „Míg sűrű állományban, pl. a tölgy hat-nyolc évenként, magányosan vagy ritkán állva, szinte minden esztendőben hoz termést. Ez is erdő volt, de a fák között növő növényzetet legelőként is használták. Ártéri erdeinknek egy része az ártér

tagolts
átlagb
a hely
erdők
összeír
Tölgyfa
Bükk
pendu
magya
termőb

A
szóhas
jelenti
KISS
dülőne
a lege
minős
„...bo

Az
állapo
zsonb
marad
korai
trifoli
részek
kaszál

A ma

A ma
társul
értéke
szaba
hogy
Hogy
Anna
termő
valan
bebiz
alaku
„term
legtő
évszá
egy-e
és na
előnt
peres

tagoltsága és a legeltetés révén ilyen legelő-erdő volt...a szekesői erdő zártsága általában inkább kevesebb, mint több volt 0, 4-nél!" (ANDRÁSFALVY 1975). Ugyanez a helyzet az Ormánságban is "...igen nehéz elkülöníteni az erdőt a legelőtől, mert az erdők gyakran legelők is." (KISS Z. G. 1991). A Sellyei uradalom javainak 1747-es összeírása alapján (ROZS 1988) azt is megtudjuk, hogy az erdő "...nagyobb része Tölyfa,...a többi rész Gyertyános, ugy Monyoros, Abrincsnak való Nyírfával egyeles." Bükk is előfordult a területen, amire pl. a Bikhát erdő utal. A nyír (feltételezve: *B. pendula*) ma egyáltalán nem ismert az ártéren. Egykori, nem ritka előfordulása magyarázható - a lápok és a legeltetés együttes hatásaként - enyhén savanyú, pionír termőhelyek kialakulásával.

A rétféreg - melynek eredeti jelentése sík, lap - az ártéri emberek szóhasználatában a mocsaras, nedves vízenyős, vízkedvelő növényekkel benőtt területet jelenti, ahol erdő nem nő. A zalatai legelő 1798-as dokumentumbeli leírását elemezve, KISS Z. Géza (1991) megállapítja, hogy a legelő 32 %-a vízjárta terület. A 33 dülönéven rögzített legelő esetében 10 „berek”, 7 „erdő” és csak 4 alkalommal „legelő” a legelő elnevezése. A rétségek mellett ugyanakkor voltak irtásrétek is, ahol jobb minőségű szénát kaszálhattak. Az állandóan bebokrosodó „visszaerdősödő” rétek "...bozótól való megtisztításáért kemény harcot folytattak”.

Az egykori rétek flórájára, társulásaikra, csak következtetni tudunk a jelenlegi állapotokból, és a leírásokból. A "Posványos Sásson Szénát" termő magassás-rétek és zsombéksásosok mellett, a pangó vizek, és a ma élő kiszáradó láprétek, ill. lápréti maradványfajok (pl. *Gentiana pneumonanthe*, *Iris sibirica*) valamint a már kipusztult, korai botanika munkákban szereplő lápi fajok (*Pedicularis palustris*, *Menyanthes trifoliata*) (KITAIBEL 1799-1808) is valószínűsítik láprétek előfordulását. A szárazabb részeken pedig bizonyára a jelenlegi kaszált vagy legeltetett mocsárrétekkel és kaszálórétekkel azonos társulások lehettek.

A mai rétek kialakulása, kora, természeti jellemezők és értékeik

A mai - vízrendezések utáni - rétek jelentősen szárazabbak, legnagyobb részben mocsárrét-társulások, és csak kisebb részt magassás-rétek vagy kiszáradó láprétek. Természeti értékeik között az öreg hagyásfákat, és 20 védett növényfajt kell említeni, de nem szabad megfeledkeznünk táji kultúrtörténeti értékeikről sem, arról pedig végképp nem, hogy mint természetes szigetek, fontos élőhelyek a kultúrtájban (DÉNES et al. 1998). Hogy miért tekinthetjük őket, még ha nem is a szó szoros értelmében természetesnek? Annak ellenére, hogy a rétek egy része, és a fás legelők biztosan másodlagosak (a termőhelyi jellemzőkön kívül erre utal sokszor a terület neve is: „láz”-rét: „ahol valamikor erdő volt” (KISS G. 1952), pl. *Laszka-rét*, *Irtási-rét*, *Vágásrét*), több rétről bebizonyítható, hogy a vízrendezések előtt is mocsaras, kaszált rétféreg volt, vagy utána alakult ki egy feltöltődő holtágból, mélyedésből. A biztosan másodlagosakat is „természetes” és értékes élőhelyként kell kezelni - már csak koruk miatt is - hiszen a legtöbb 100-200-250 éve kaszált, legeltetett, néha még méretben sem változik az évszázadok során. Korukra követhetünk a különböző időszakok térképi adataiból, és egy-egy dokumentumban említett dülönév alapján biztosan be is azonosítható létezése - és némileg jellemzői is - egy adott időben. 1788-ban, pl. több település rétféreg elöntéséről számol be egy dokumentum. Az elöntés nem volt mindennapos esemény, pereskedésre is okot adott. Ugyanis egy rosszul megépített malomnak tulajdonították a

települések az extra árvizet, ami kaszálóikat előntötte (KISS Z. G. 1991). E dokumentumban felsorolt dűlőnevek alapján beazonosított mai rétek tehát 1788 óta biztosan léteznek.

„a táj parancsa”

„a lakosok fő élmét a marhatartás teszi”, és igen jelentős a sertéstartás is, hiszen „a cseres, tölgyes, bükkös erdők, sok kukoricza és posványosság nagyon előmozdítja azt” (HAAS 1845). Számos történeti és néprajzi írás hangsúlyozza, hogy a táj adottsága „a táj parancsa” (KISS Z. G. 1991) a gazdálkodás egyetlen, gazdaságos módja a rideg állattartás. KISS Géza Ormánsága (1937) a szürke marhákból álló anyagúlya, bikákkal; marhák, ökrök, tinók, borjak külön csordái; pásztorok, pulik, túsókállások, a hasig érő fű; a bővizű gémeskutak világa, ahol a nyolcvan éves kákicsi öreg csillogó szemmel, dicsekedvén mondja: „Körcsönyétű ... a monosokri, okorági határig a Palajt is a mi jószágunkak járták”. 1886-ban a cúni lelkész püspöki jelentésében írja, hogy az „eladásra nevelt barmaikból kincset gyűjthettek rakásra” (KISS Z. G. 1991).

Persze a társadalmi, gazdasági és nem utolsósorban a táji változások (vízrendezések) után – amikor „a pásztor élet-halál harcot folytat ökrei tinói zsugorodó legelőiért” – már a néprajzos-történész is megkérdőjelezi: gazdaságos-e a külterjes állattartás? (KISS Z. G. 1991). A legelők rétek területe több hullámban, de egyre fogy. 1867 és 1881 között, pl. a legelők általános fogyásának – bár valószínűleg nem elsődleges – oka, hogy „felosztották a közlegelőket, és azóta, azokat szántóföldi művelésre használják.” (KIRÁLY 1989). Valami ilyesmi történik napjainkban is. A 90-es évek elején még hosszú percekig kellett várni egy-egy településen, hogy hazavonuljanak a legelőről az állatok és újra az autóké legyen a kocsút. Ma szinte egyetlen állat sem legel az Ormánságban. A közös legelők és kaszálók – magántulajdonban – sorra átalakulnak szántókká vagy akácossá. 42 település 83 kisebb-nagyobb területű legelőjéből, kaszálójából, a 80-as évek végétől, de még inkább 93-94 után, 38-at teljesen vagy részben feltörttek; 4-et részben beakácósítottak, 34-ről kivágták a hagyásfák és a mezsgyefák többségét. (Sellyén több mint 60 db matuzsálemet vágtak ki; Besencén „a világ legnagyobb magyar körítését” (TARDY 1996) „villám” sújtotta, kiégett, és így már nem árnyékol be szobányi területet a közben legelőből lett szántóból.). Ahol pedig mindez nem történt, ott jó esetben csak a művelés szűnt meg, és teljesen becserjésedett, máshol tájidegen gyomok szaporodnak.

A táj azonban még mindig parancsol. A belvizes területek – ahogy az öregek még tudták – nem alkalmasak sem szántónak, sem akácossá. Nem véletlen, hogy a jelentős társadalmi és gazdasági változások mellett századokon át megmaradtak. Ma tűnnek el. Mesterségesen nem hozhatók létre, hiányozni fognak.

Irodalomjegyzék

Andrásfalvy Bertalan: 1975. A Duna mente népének ártéri gazdálkodása Tolna és Baranya megyében az ármentesítések befejezéséig. Tanulmányok Tolna megye történetéből. VII. 1976. Tolna megyei Tanács Levéltára. Szekszárd. 1-476.

Dénes Andrea, Kevey Balázs, Ortamann-né Ajkai Adrienne, Pálfai László: 1998. A Dráva-sík védelmet érdemlő területei. Janus Pannonius Múzeum. Évk. 41-42 (1996-97): 5-12

Kitaibe
déli
bara
Haas M
Király
194
Évk
Kiss G
Kiss G
Kál
Kiss (Z
tört
Évk
Kiss Z
tört
Nagy I
Ura
Évk
Rozs A
Bar
Tardy
Mez
Várady
432

Szerzők

- Kitaibel Pál: 1799-1808. Útinaplók. in. HORVÁTH A. O. 1942: A Mecsek-hegység és déli síkjának növényzete. Ciszterci rend kiadása, Pécs. Kitaibel Pál mecseki és baranyai útjainak magyar fordítása. 77-104.
- Haas Mihály (szerk.): 1945. Baranya. Lyceum, Pécs. 1-350.
- Király István: 1989. A Szarvasmarha-fenyésztés fejlődése Baranya megyében 1848 és 1944 között. Baranya Megyei Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve (1981). Pécs. 289-298
- Kiss Géza: 1937. Ormányság. Sylvester. Budapest. 1- 425.
- Kiss Géza: 1952. Ormánysági szótár (Kiss Géza hagyatékából szerkesztette Keresztes Kálmán). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss (Z.) Géza: 1980. Fejezetek a Vajszlói Vallásalapítványi Uradalom nyolc évtizedes történetéből. Baranya Megyei Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve (1981). Pécs. 187- 244.
- Kiss Z. Géza: 1991. Ormánysági változások. Fejezetek a 18-19. Századi társadalom történetéből. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1-249.
- Nagy Lajos: 1980. A Gyöngyös, Okor és Körcsönye folyók régi ártere a Sellyei Uradalom területén. Baranya Megyei Helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve (1981). Pécs. 245-255.
- Rozs András: 1988. A Sellyei Uradalom javai 1747-ben. Baranya Levéltári füzetek 101. Baranyai Helytörténetírás 1987/88. Pécs. 83-121.
- Tardy János (szerk.): 1996. Magyarországi települések védett természeti értékei. Mezőgazda Kiadó, Budapest.
- Várady Ferenc (szerk.): 1896. Baranya múltja és jelenje 1. Részvénynyomda. Pécs. 1-432.

Szerzők: Dénes Andrea botanikus-muzeológus
 Janus Pannonius Múzeum Természettudományi Osztálya 7601 Pécs Pf. 347.
 Pálfai László 7838 Vajszló Petőfi u. 37